

Ferran II i els remences*

Rosa LLUCH BRAMON
Universitat de Barcelona

A la Lia

1. UNES REFLEXIONS INICIALS

Va ser Ferran II de Barcelona un rei proremença o, per contra, va ser un rei antiremença? Va actuar seguint el camí dels seus antecessors? Va aprofitar-se dels remences, dels senyors feudals o de tots plegats per tal d'afermar el seu poder i autoritat al Principat? Les respostes a aquestes preguntes no satisfaran tothom per igual. Crec que, en un assumpte com aquest, es fan més certs encara els coneguts versos de Ramón de Campoamor: «Y es que en el mundo traidor / nada hay verdad ni mentira: / todo es según el color / del cristal con que se mira».

En funció del període històric en el qual ens fixem, en funció de les qüestions que tractem, en funció de la cronologia que abastem, en funció dels interessos que tinguem i un llarg etcètera, la nostra percepció i, sobretot, la nostra resposta a aquestes preguntes pot ser no solament diferent, sinó divergent. Però també crec, i ho dic des de la humilitat, que tots tenim part de raó en la nostra apreciació de l'actuació del rei Ferran envers els remences o, més ben dit, envers el conflicte del camp català, aquella guerra dels cent anys, tal com la qualificava Pierre Vilar.

En qualsevol cas, potser sí que ens posaríem tots d'acord a considerar que el regnat de Ferran II de Barcelona va marcar un important punt d'inflexió en uns enfrontaments que feia més d'un segle que duraven. Amb tot, estic d'acord amb J. Fernández Trabal quan afirma que encara ens manca un estudi global de la conflictivitat pagesa durant els segles baixmedievals.¹ En paraules d'E. Belenguer, la qüestió remença «és un conflicte que trigà ni més ni menys que cent anys a resol-

* Aquesta recerca s'ha fet dins el marc dels projectes HAR2014-54891-P i HAR2015-65146-P, i en el grup MAHPA de la Universitat de Barcelona.

1. Josep FERNÁNDEZ RABAL, «El conflicte remença a la Catalunya del segle xv (1388-1486)», *Afers*, núm. 42/43 (2002), p. 623.

dre's, el feliç promotor del qual en definitiva fou» el rei Ferran.² Com a mínim, es va acabar l'enfrontament obert, violent i generalitzat a la major part del territori de la Catalunya Vella. Això no vol dir que no se seguissin produint actes violents, tant per part dels remences com dels senyors, però eren, pel que sabem fins ara, fets aïllats, no organitzats i puntuals. Així considero, per exemple, el cas de l'intent de regicidi de Joan de Canyamars l'any 1492, que, d'altra banda, més que respondre a un acte en favor de la causa remença, crec que correspondria, més aviat, a un acte que avui qualificaríem de «terrorisme de llop solitari», la qual cosa no obsta que, com diu V. Gual, «l'atemptat té una gran càrrega simbòlica».³

Després de 1486 podem considerar conclosa la guerra o guerres dels remences. El paborde de l'Almoina del Pa de la seu de Girona parla del «temps de la maledicció dels pagesos».⁴ Realment, després de la Sentència Arbitral de Guadalupe i de les ampliacions posteriors, les coses van canviar. Com diu P. Gifre, «a Catalunya, la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 marca un tall significatiu en l'evolució històrica del sistema feudal. La sentència possibilita l'acabament de la servitud. Les relacions entre senyors i pagesos després de Guadalupe es basaran de manera gairebé exclusiva en la terra, tot i que quedaran algunes reminiscències de la relació personal».⁵

Ara bé, els canvis produïts per la sentència, van beneficiar més als uns que als altres? De veritat Ferran pacifica el conflicte? Bé, després d'haver-lo tornat a enredar tot provocant el segon alçament, si és que va ser així. De veritat, ell pren la iniciativa de la pacificació del camp català? Ho fa per voluntat pròpia o per necessitat? Manté la política filoremença dels seus predecessors?

De fet, penso que no podem titllar la política reial de filoremença, sinó més aviat d'antisenyorial o, millor encara, a favor de qui aportí diners a una monarquia sempre mancada de recursos. Definiria les actuacions tant del Casal de Barcelona com dels Trastàmars envers els remences com de dubtoses i, en alguns moments, fins i tot de contradictòries, tot i que també complementàries, en qualsevol cas sempre en funció de la seva pròpia conveniència⁶ S. Sobrequés qualificava la polí-

2. Ernest BELENGUER, *Ferran el Catòlic. Un monarca decisiu davant la cruïlla de la seva època*, Barcelona, Edicions 62, 1999, p. 38.

3. Valentí GUAL, «Les conseqüències de la Sentència Arbitral de Guadalupe», a Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens i Vives*, Barcelona, Galerada, 2010, p. 134. Vegeu també Valentí GUAL, *Matar lo rei: Barcelona, 1492*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2004, p. 39: «Dels motius que podien moure Joan de Canyamars, no en sabem quasi res».

4. Arxiu Històric de Girona, Hospici, 65 (1485-1486).

5. Pere GIFRE, *Els senyors útils i propietaris de mas: La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2012, p. 21.

6. Rosa LLUCH BRAMON, «1457: supressió dels mals usos?», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 16 (2003), p. 101-120.

tica de la monarquia entre 1455 i 1460 de «summament vacil·lant». ⁷ Al meu entendre, aquesta apreciació pot ampliar-se a l'actuació de tots els Trastàmars i així faig meva la seva afirmació quan diu que «d'aquesta manera es va sembrar en el camp català el germen de la discòrdia i de la confusió més grans» ⁸ i l'aplico també a la política de Ferran, com a mínim en tot el que té a veure amb la Constitució *Com per lo senyor* de 1481.

Al rei Ferran, li preocupa de veritat la situació dels remences? Pel conflicte en ell mateix o perquè no li permet imposar-se als senyors, a les Corts, a tots aquells qui qüestionen la seva autoritat? Vol treure partit de les queixes i dels moviments pagesos per tal d'erosionar el poder dels senyors? Sens dubte, no podem analitzar l'afer remença sense tenir presents totes les implicacions polítiques que tenia i que hi havia plantejades llavors. Ja fa molts anys que Anguera de Sojo va afirmar que el que es discutia en la qüestió remença era, en realitat, una batalla política. ⁹ Darre-rament, altres historiadors, com ara Ferran Garcia-Oliver, han refermat la importància de la lluita pel poder polític en tot plegat. ¹⁰ Com a mínim, el projecte de concòrdia de 1462, fet expressament al marge de la monarquia, mostra indissimuladament que el xoc polític era aferrissat. Tanmateix, hi ha algun conflicte social i econòmic que no tingui al darrere un rerefons de lluita política i pel poder?

Què suposaven els remences per a Ferran? Un destorb? Un mitjà en la seva pròpia guerra? Una excusa en una lluita que tenia moltes més implicacions? Una qüestió nímia, però que calia resoldre? I per sobre de tot, no podem menystenir que la resolució del problema, a banda d'aportar la pau i contribuir al reconeixement del monarca al Principat, va suposar una considerable entrada de diners a les arques reials. En aquest sentit, em sembla absolutament clara i clarificadora l'afirmació de J. Fernández Trabal quan diu que «la liquidació del conflicte remença

7. Tanmateix, aquesta opinió no és la majoritària: «La política remensa llevada a cabo por Juan II era de franco apoyo a la causa campesina, como lo habían hecho sus predecesores» o «la postura del príncipe [Carles de Viana] era a favor de los campesinos remensas [pues] colaboró en la mejora de la situación de los campesinos remensas y su actuación iba encaminada a la obtención de una redención total»: Vera-Cruz MIRANDA MENACHO, *El príncipe de Viana en la Corona de Aragón (1457-1461)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2011, p. 377 i 400.

8. «Quan els interessava acostar-se als senyors anul·laven, ajornaven o suspenien les disposicions favorables als pagesos; i quan s'indisposaven amb els propietaris, tornaven a restablir-les o enviaven els seus agents a negociar amb la pagesia»: Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, *Joan Margarit i Pau: La tràgica fi de l'edat mitjana a Catalunya*, Barcelona, Base, 2006, p. 178.

9. Oriol ANGUERA DE SOJO I DODERO, «Dret especial de la Comarca de Vic», a *Conferències sobre varietats comarcals del Dret Civil Català*, Barcelona, Imp. Casacuberta, 1934, p. 273-340.

10. Ferran GARCIA-OLIVER, «Estructura agrària i crisi rural: la Corona d' Aragó en el tombant de l'edat mitjana», a Eliseo SERRANO MARTÍN i Esteban SARASA SÁNCHEZ, *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997. De fet, el plantejament de la qüestió remença com a part del conflicte polític i la lluita entre la nova monarquia d'origen castellà i Catalunya van estar al centre de les explicacions de F. Valls i Taberner o F. Soldevila.

derivà finalment en una enorme operació fiscal i financera a favor de la monarquia, que serví per a finançar la política exterior de la Corona a Itàlia i Granada».¹¹

2. LA HISTORIOGRAFIA¹²

Indubtablement, la figura de Ferran II, com a mínim pel que fa a la seva política envers els remences, no deixa indiferents els historiadors. Alguns el presenten com el gran defensor i afavoridor de la causa pagesa i de les llibertats, mentre que, per a d'altres, el rei es va posicionar en favor dels senyors i va acabar perjudicant aquells qui tant l'havien ajudat tot reforçant el règim senyorial. I això ha estat així des de fa segles. S. Sanpere i Miquel, al segle XIX, ja el va desqualificar pel seu arbitratge en el problema remença perquè, segons ell, el va utilitzar per a imposar la seva autoritat. Aquesta visió negativa contrastava amb la d'E. Serra Ràfols, que considerava que Ferran havia solucionat realment el plet agrari a Catalunya. Al meu entendre, l'esdevenir de la història i els moments en els quals els historiadors han analitzat el seu regnat influeixen fortament en aquesta polarització. Ferran II ha estat jutjat amb molta duresa per part de la historiografia. A Ferran i la seva política envers els remences o se'ls venera o se'ls destrossa. S. Sobrequés, en la seva recerca sobre Joan Margarit, afirmava que «la Història havia estat injusta amb [ell] i en general amb tots els gran personatges aragonesos i catalans d'aquesta època de transició, inclòs Ferran el Catòlic».¹³ Sovint sembla que s'hagi jutjat Ferran més pel seu compromís i identificació amb Catalunya que no pas pels seus actes. I això tant per lloar-lo com per criticar-lo.

Eva Serra ho resumeix esplèndidament quan diu que «no cal veure en el rei Ferran cap malvat, però tampoc cal veure-hi un redemptorista. Ni els dirigents catalans són uns angelets ni el rei un redemptor. El rei és, simplement, un rei. Un rei que instrumentalitza, que fa giragonses segons el context i les aliances circumstancials a conveniència seva, que reacciona tard o és diletant des de la llunyana Andalusia».¹⁴

11. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «El conflicte remença...», p. 623.

12. De cap manera s'ha d'entendre aquest apartat com un estat de la qüestió; només destaco alguns historiadors i algunes recerques, sense cap pretensió d'exhaustivitat. Vegeu Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «El conflicte remença...»; Rosa LLUCH BRAMON, «Los remensas en los siglos XIV y XV», *Índice Histórico Español*, núm. 127 (2014), p. 61-84; Flocel SABATÉ, «Il mito e la realtà della servitù in Catalogna nel Medioevo», a Rosa LLUCH BRAMON et al., *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali, dall'Italia nord-occidentale alla Catalogna*, Cherasco, Centro Internazionale di Studi sugli Insediamenti Medievali, 2015, p. 399-417: «La condizione servile della classe contadina occupa una posizione centrale tanto al principio come alla fine del medioevo e giustifica sia la nascita del feudalesimo sia lo scoppio della guerra civile catalana», p. 400-401.

13. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Joan Margarit i Pau...*, p. 19.

14. Eva SERRA, «Vicens Vives i els remences. Tornar-hi a pensar», *Pedralbes*, núm. 30 (2010), p. 111.

Encara avui, quan han passat més de seixanta anys de les seves recerques, els treballs de Jaume Vicens Vives sobre els remences i encara més sobre la implicació i el comportament de Ferran II en el conflicte i la seva resolució segueixen essent fonamentals i ineludibles. Ara bé, això no obsta que hàgim de tenir present que, en alguns moments, sembla més aviat que un dels principals objectius de Vicens fos defensar el paper de Ferran i la resta de Trastàmars; a vegades, algunes afirmacions seves semblen més panegíriques que no pas objectives.

En qualsevol cas, la intenció de Vicens Vives també era desmentir la majoritària consideració anterior sobre la utilització que el rei havia fet dels remences per tal d'anar minant el poder i el paper de les institucions catalanes. Al seu entendre, els Trastàmars s'havien implicat en la qüestió remença perquè ho havien de fer com a bons governants que eren i perquè pretenien resoldre l'enfrontament i millorar les condicions de vida dels pagesos servils perquè creien en la seva causa i perquè era la seva obligació.

Per a Vicens, Ferran va ser un gran rei i l'ideòleg i el responsable de la fi de l'enfrontament entre senyors i remences. I tot i que sempre va estar a favor seu i donant-los suport i protegint-los, el monarca va condemnar i refusar el segon aixecament i els excessos violents dels descontents després de la primera guerra. El presenta com un rei equànim, que dona la raó als qui demanen la seva llibertat i la treu als qui, durant el seu regnat, ho fan de manera violenta, atès que sempre va defensar i propugnar la via del compromís per a resoldre definitivament el conflicte.

Vicens sostenia que els remences lluitaven per aconseguir l'abolició dels mals usos i la llibertat personal, si bé mantenint la propietat útil dels masos i les terres que fins llavors havien requerit la seva servitud. Aquesta lluita va ser inicialment i durant molt de temps pacífica, per la qual cosa es van organitzar en un sindicat, però quan van considerar-la morta, van agafar les armes i es van implicar en la guerra entre el rei i les institucions i senyories feudals. Tanmateix, Vicens reprova i desqualifica els protagonistes del segon alçament armat i tots aquells qui tenien un comportament, al seu entendre, revolucionari i insurrecte.

A parer de Vicens, els remences van ser els grans afavorits per la Sentència Arbitral de Guadalupe perquè va derogar els mals usos i la servitud a Catalunya. Pel mateix preu, a Guadalupe destacava el paper d'àrbitre, de mitjancer, d'ideòleg, de Ferran II, que, gràcies a aquest arbitratge, assentava les bases de la posterior prosperitat i del creixement del camp català. Per això, per a Vicens, Guadalupe representa un triomf del rei i dels remences.

Les tesis de Vicens, si bé sense fixar-se tant en el paper del monarca, han estat seguides i defensades en bona part per tota una sèrie d'historiadors posteriors, com ara M. Golobardes, S. Sobrequés, P. H. Freedman, G. Feliu, jo mateixa, etc. També Pierre Vilar va posar l'accent en la lluita per l'abolició dels mals usos si bé hi introduí el paper dels masos rònecs, aportació fonamental d'O. Anguera de

Sojo per tal d'entendre la problemàtica remença. En paraules de Vilar, «el pagès català lluita alhora contra els lligams jurídics senyorials i pel manteniment perpetu de l'explotació engrandida que les pestes li han assegurat». En línies generals, la major part de medievalistes coincidim en la base del que va plantejar Vicens, tot i que amb discrepàncies, mentre que els modernistes es mostren més crítics.

Més crítics amb Vicens i més crítics amb Ferran II, amb la seva implicació i amb el seu paper en la resolució del conflicte. Del mateix parer és A. Sesma, que creu que els remences «terminarán ejecutados por una monarquía a la que habían salvado, mientras la sentencia real de Guadalupe consagraba, en realidad, el poder señorial para los siglos siguientes». Malgrat que també afirma que «aspiraba a alcanzar un acuerdo de las partes con la monarquía como árbitro, evitando a toda costa imponer una pacificación donde hubiera un vencido. De conseguirse, él quedaría, como soberano en el centro de las dos fuerzas sociales tradicionales de Cataluña y significaría el reconocimiento en el principado de su poder por encima de todas las demás instancias».¹⁵

Els estudiosos dels temps posteriors a Guadalupe valoren molt més negativament el suposat arbitratge del monarca. Fonamentalment afirmen que el que va suposar aquesta sentència interlocutòria va ser la perpetuació del règim feudal i l'afavoriment dels drets dels senyors per sobre dels drets dels pagesos. A banda que consideren que no va suprimir la servitud, sinó que la va convertir en redimible a canvi d'un considerable pagament econòmic, cosa, d'altra banda, ben certa. Per això, N. Sales o V. Gual, per exemple, afirmen que les violències pageses i la conflictivitat social es van mantenir durant els segles moderns.¹⁶ En paraules de P. Gifre, «si bé la sentència arbitral de Guadalupe va comportar l'alliberament de la servitud i la fi dels mals usos, d'altra banda va suposar la reafirmació del complex emfitèutic-feudal».¹⁷

Per a mi, una cosa no treu l'altra. Com deia fa un moment, al moll de l'os de tot plegat hi ha la valoració del regnat de Ferran. No puc, un cop més, deixar de parafrasejar, perquè hi estic d'acord, Gaspar Feliu quan diu que «Ferran II demostrà ser millor deixeble de Maquiavel que governant honrat, en especial en relació amb els remences [...]. I si bé no se li pot negar el mèrit d'una idea clara de com resoldre el conflicte, ni la paciència per a esperar el moment oportú, també és

15. José Ángel SESMA MUÑOZ, *Los idus de diciembre de Fernando II: El atentado del rey de Aragón en Barcelona*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, Grupo CEMA, 2006, p. 22 i 98.

16. Si bé diu V. Gual que «certament fins ara no és possible d'establir una línia conductora entre episodis que s'ofereixen inconnexos, però això no desvirtua l'afirmació del conflicte»; Valentí GUAL, «Les conseqüències...», p. 132; Núria SALES, *De Tuïr a Catarroja: Estudis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó: segles XV-XVII*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2002.

17. Pere GIFRE, *Els senyors útils...*, p. 22.

veritat que no li feia res fer una marrada i fins i tot una marxa enrere, si això li podia proporcionar diners».¹⁸

3. ALGUNS FETS

Ferran II és fill del seu pare, és a dir, el succeeix en el tron després de la seva mort i adopta també la seva trajectòria i política. Si bé, a parer de M. Freixa, té «una concepció més moderna i més absoluta de l'Estat [i] lluitarà per disminuir la força de la noblesa».¹⁹ En qualsevol cas, una de les principals diferències entre ambdós regnats és que Ferran regna després de guanyar la Guerra Civil. I, en aquest sentit, a més, no podem oblidar l'episodi de la Força de Girona de l'any 1462,²⁰ on va estar reclòs durant un temps amb la seva mare quan era petit.²¹

Allà van patir atacs violents amb assalts inclosos per part d'alguns nobles liderats pel comte del Pallars, mentre que eren protegits per altres nobles, pel bisbe Joan Margarit i també per alguns remences, amb Pere Joan Sala al capdavant. Aquests detalls, com a mínim pel que fa a la qüestió remença, no poden ser considerats ni trivials ni frívols. E. Belenguier afirma que «als 10 anys la negra ombra d'un dels genets de l'Apocalipsi ja començà a deixar-li empremta».²² A. Sesma comparteix aquesta visió quan diu que «la situación de los cercados llegó a extremos desesperados y la sensación de que podía seguirse su muerte estuvo presente casi desde el principio».²³

La monarquia guanya la Guerra Civil amb el suport, la participació i l'ajuda dels remences. En realitat, em sembla que seria millor dir que els reis i els remences tenien els mateixos enemics, la qual cosa no té perquè ser ben bé la mateixa. En qualsevol cas, per tal que les tesis reials triomfessin, s'havien d'imposar a les Corts,

18. Gaspar FELIU, «Rellegint la *Història dels remences* de Jaume Vicens Vives», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxii (2011), p. 55.

19. Miquel FREIXA, *Francesc de Verntallat: Cabdill dels remences*, Barcelona, Base, 2010, p. 301.

20. Vegeu Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Joan Margarit i Pau...*, p. 221-234, entre d'altres.

21. Vegeu com ho explica el successor d'un dels pagesos que els van protegir: «Est Miquel Oliveras y Casas fonch un dels que voluntàriament anaren a socórrer a la Reyna dona Juana, muller del rey Don Joan de Aragó y al príncep Don Fernando, son fill, del siti que los avian posat en la torre Gironella de Gerona, lo exèrcit dels commovedors del Principat de Catalunya en lo any 1462, logrant ab esta diligència lo donar-los entera llibertat y posar llurs personas en lloch segur fora dita ciutat de Gerona, per lo que agrahtit de tanta finesa dit infant don Fernando a 15 de maig 1503, essent ja Rey de Aragó y trobant-se en Barcelona, concedí privilegi de militar a dit Miquel Oliveras y Casas, ab lo qual expressa tots los sobredits serveys de ell rebuts»; Pere NOGUER I LLAUDES, *Llibre de la antiquitat, y progressos de la casa de Noguier de Segaró y genealogia de tots los hereters de dita casa, y llur descendencia junt ab la antiquitat, y serie dels hereters de las casas que per rahó de successió son incorporadas, en la Isienda de dita casa*, Arxiu Patrimonial Noguier de Segueró.

22. Ernest BELENGUER, *Ferran el Catòlic...*, p. 58.

23. José Àngel SESMA MUÑOZ, *Los idus de diciembre...*, p. 50.

als braços, als estaments... Ferran recupera el poder de l'Estat, aquell que els seus antecessors havien vist com se'ls posava en dubte, com se'ls qüestionava. El poder que el seu pare havia aconseguit amb la guerra, Ferran el voldrà controlar amb tota l'autoritat i l'utilitzarà des de llavors. Al meu entendre, un dels principals escenaris en què es visualitza la nova dimensió del poder reial és en el conflicte entre els remences i els senyors.

Els remences feia anys que havien perdut la por, en encertada expressió de J. Fernández Trabal. Havien deixat de tenir por dels senyors. El canvi és fonamental perquè indica que els pagesos se sentien lliures i amb el dret i el deure de reclamar allò que per a ells era just. D'aquí la implicació en la guerra i tots els esdeveniments posteriors. Els remences havien perdut la por i, al meu entendre, els senyors havien perdut la paciència. Els titulars de senyories propietàries de remences van estar més de dos-cents anys demanant garanties als monarques i els monarques els les concedien, en funció de la conjuntura i de la necessitat de diners. Per exemple, volien evitar amb la llei a la mà —perquè d'una altra manera havien vist que no se'n sortien— que els remences abandonessin els seus masos i que, si ho feien, com a mínim renunciessin abans als drets de propietat de manera que es podessin tornar a establir i satisfer les rendes corresponents.

Tanmateix, aquestes peticions i concessions tan sovintejades només poden indicar la seva poca efectivitat. Al mateix temps, potser també demostren que els senyors eren ben conscients de la seva continuada i creixent debilitat. Només podien evitar la marxa dels seus remences si aconseguien la col·laboració de la resta de senyors, dels reis i de les viles i ciutats, especialment d'aquells llocs que podien acollir i que acceptaven remences fugitius com a membres de ple dret.²⁴

Al llarg dels segles XIII, XIV i XV, la llibertat i la capacitat de moviment dels remences no deixen de ser un motiu més en l'enfrontament entre el rei, les ciutats i els senyors i una bona mostra de la seva divergència d'interessos. Als reis i a les ciutats, els afavoria que tothom pogués anar a viure i instal·lar-se on volgués, quan volgués i com volgués, però això perjudicava molt seriosament els senyors. Sens dubte, tantes peticions mostren clarament «la impotència senyorial per tal de poder retenir» els seus adscrits, en paraules de Garcia-Oliver²⁵ o, segons P. Benito, «la incapacitat dels senyors [...] d'impedir l'emigració dels pagesos a la ciutat i a les viles

24. Rosa LLUCH BRAMON, «Possit ire et redire quo voluerit libere: els esforços senyorials per evitar la mobilitat dels remences (segles XIII-XV)», a Rosa LLUCH BRAMON *et al.*, *Migrazioni interne...*, p. 155-175.

25. Ferran GARCIA-OLIVER, «Estructura agrària i crisi rural...», p. 58. Vegeu les dificultats senyorials per tal de retenir els pagesos a la terra i els perjudicis que els ocasionava al llarg dels segles XII i XIII a Ferran GARCIA-OLIVER, «Terra e libertà. La mobilità contadina in Catalogna, nelle Isole Baleari e nel Paese Valenzano (XII-XIII sec.)», a Rosa LLUCH BRAMON *et al.*, *Migrazioni interne...*, p. 197-232.

emergents, [...] impotents per a contenir l'hemorràgia humana dels seus dominis».²⁶

En mig d'una conjuntura econòmica negativa, els senyors tenien, a més, enfrontaments i tensions per totes bandes: amb el rei per tal de mantenir els seus drets jurisdiccionals, amb les ciutats i viles perquè no acollissin els remences no redimits i que no haguessin renunciat als drets de propietat sobre la terra i amb els pagesos per a exigir-los els pagaments acostumats i mirar d'augmentar-los.

Una de les actuacions més destacables de Ferran respecte al conflicte remença la va fer a les Corts de 1480-1481. Allà va acceptar la constitució *Com per lo Senyor* pressionat pels senyors i a canvi d'un pagament de 300.000 lliures.²⁷ Amb aquesta constitució, entre moltes altres qüestions, es derogava la sentència interlocutòria d'Alfons el Magnànim de l'any 1455 i, per tant, es revocava l'abolició dels mals usos i de la servitud i, així, es retornaven als senyors els seus drets sobre els remences.²⁸ D'aquesta manera, una altra vegada i almenys en teoria, Ferran permetia que la servitud tornés a existir de dret a Catalunya, tot i que, un altre cop, amb la clara resistència i oposició activa dels remences.

Els efectes d'aquesta constitució són clau, fins i tot per a Vicens Vives, que afirmava que «su aplicaci3n iba a encender la hoguera de la revuelta campesina en un plazo inferior a tres años».²⁹ Al seu parer, la seva imposici3n, que demostrava «el triomf de la reacci3n aristocràtica», va comportar «consequències funestíssimes» perquè «tan aviat com els procuradors dels senyors intentaren aplicar la nova

26. Pere BENITO I MONCLÚS, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC, 2003, p. 471.

27. Com diu A. Casals, «un dels objectius més importants del rei era reconciliar la monarquia amb els grups dirigents [...] i, per tant, no l'hauríem d'interpretar en el marc del conflicte remença, sinó de la superaci3n dels conflictes amb la classe dirigent»: Àngel CASALS, «Vicens Vives i el redreç de Ferran II», a Àngel CASALS (coord.), *Revisi3n historiogràfica...*, p. 107.

28. «Ab la present Constituci3n revocam, e anul·lam la dita sentència [de 1455], e volem, e ordenam, que los Senyors Alodiaris, e directes de las ditas remensas sien tornats, e de present tornan aquells en aquella possessi3n, o recepci3n de tots censos, tascas, jovadas, servituts, e altres drets, ús, e exercici de aquells, en que eran abans de la promulgati3n de la dita sentència»: *Constituci3ns y altres drets de Catalunya compilats en virtut del capitol de Cort LXXXII. De las Corts per la S.C. Y R. Majestat del rey Don Philip IV Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona, anys MDCCII*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995. Vegeu també Elies SERRA RÀFOLS, «Alguns documents reials sobre el plet de les remences», a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. II, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1967, p. 667-668: «com per lo Senyor Rey don Alfonso d'alta recordacio, oncle e predecessor nostre, fos stada donada huna Sentencia Interlocutoria sobre lo fet de les remences e aquella sia contra Constituci3ns de Cathalunya, usos, practiques e consuetuts del dit Principat, aquella dita Sentencia ab la dita Constituci3n per nos com dit es feta revocada e anul·lada havem». Rosa LLUCH BRAMON, «1457: supressi3n...», p. 101-120.

29. Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1978, p. 129.

constitució, els remences reaccionaren de forma violenta».³⁰ Així les coses i seguint el plantejament de Vicens Vives, la imposició de la Constitució de 1481 explica i justifica un nou alçament i la revolta liderada per Pere Joan Sala l'any 1484, coneguda com la Segona Guerra dels Remences.

Segons E. Belenguer, Ferran «es doblegà al poder jurisdiccional i territorial del feudalisme nobiliari, encara que sabia que aquesta no era la solució de concòrdia a què aspirava la seva monarquia». De manera que, per recuperar la tranquil·litat després de la guerra, va emanar aquesta constitució per calmar «les ires políticament més compromeses a les Corts, on la representació senyorial existia però no la remença». És a dir, que, «a les Corts de 1480-1481, li falta valor per resoldre el sempitern problema agrari», i va cedir a les pressions més retrògrades conscient que la constitució *Com per lo senyor* «no era cap solució ni política ni social».³¹ També és cert, seguint Casals, que Ferran «cerca l'acord amb els sectors que se li haurien pogut enfrontar [amb] una actitud de reconciliació».³² De fet, el rei mateix va justificar, en la introducció de la Sentència Arbitral de Guadalupe, la forta pressió que li van fer les Corts, que «importunavan la dicha revocación, empachando la conclusión de la Cort si aquella no faziamos».

La realitat és que els documents per ara estudiats no reflecteixen en absolut aquesta nova imposició de la servitud. Tot i que X. Marcó ha localitzat diversos casos, datats després de 1481, en què els remences pacten amb els seus senyors i es comprometen a satisfer mals usos i homenatges en cas que sigui necessari més endavant.³³ Potser els ànims estaven encara massa trasbalsats perquè la primera guerra era molt recent i és possible que això o la dificultat de materialitzar-ho impedís que els senyors feudals poguessin tornar a exigir homenatges i pagaments propis o exclusius de la pertinença a la servitud. No podem oblidar que l'any 1484 el lloc tinent del Principat va haver de recordar que «els pagesos havien de complir la llei de 1481 respecte als seus senyors».³⁴

Ara bé, mentre el rei acceptava les exigències senyorials i, en teoria, els afavoria obertament, seguia mantenint actius els seus canals de comunicació amb els remences. La política de Ferran en el conflicte es podria definir com una de freda i una de calenta. O com diu E. Serra, «tot fa la impressió que el rei juga amb diverses cartes».³⁵ En tot plegat, a més, hem de tenir present que durant la major part del

30. Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle xv)*, Barcelona, Teide, 1956, p. 223.

31. Ernest BELENGUER, *Ferran el Catòlic...*, p. 127 i 153.

32. Àngel CASALS, «Vicens Vives...»; Àngel CASALS (coord.), *Revisió historiogràfica...*, p. 108.

33. Xavier MARCÓ, *Homes, dones i masos de la vall d'Aro a la segona meitat del segle xv: Aproximació prosopogràfica a una comunitat rural en temps de guerra i de revolta*, treball de recerca, Departament de Geografia, Història i Art, Universitat de Girona, 2007.

34. Miquel FREIXA, *Francesc de Verntallat...*, p. 312.

35. Eva SERRA, «Vicens Vives i els remences...», p. 111.

temps el rei no era a Catalunya, sinó ben lluny i amb altres objectius expansionistes ben clars.

4. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE

Sens dubte, el dictat de la Sentència Arbitral de Guadalupe és l'actuació més transcendental de Ferran sobre la qüestió remença. Pel que fa a la valoració de la sentència i la resolució del problema, les divergències recauen sobre el mateix problema. Vull dir, sobre els motius que portaren els remences a les armes, sobre les seves peticions i demandes, així com també sobre la participació i implicació en l'enfrontament armat d'altres pagesos no remences. Aquells qui creuen que els remences pretenien acabar amb la servitud pensen que van sortir-ne victoriosos, mentre que aquells qui creuen que els pagesos lluitaven per abolir el sistema feudal pensen que la sentència confirmava la victòria dels senyors. Potser abans de posar-nos d'acord sobre el resultat de la guerra, hauríem de coincidir en el seu origen, les seves causes i les seves afectacions. O, una vegada més, podem entendre les visions com a complementàries i no excloents. En qualsevol cas, a partir de 1486, els remences seran com la resta de pagesos. La sentència uniformitza la pagesia catalana, fos quina fos la seva condició anterior.

Els remences van demanar repetidament, davant de tots els interlocutors que van trobar i de tantes maneres com van poder, que s'abolís la servitud, simbolitzada en els mals usos i els homenatges. Si bé és cert que això no exclou que, pel mateix preu, demanessin la supressió de censos i altres drets feudals. Una cosa no sols no treu l'altra, sinó que no seria convenient analitzar-les aïlladament. Així doncs, i un cop més, coincideixo amb G. Feliu quan afirma que «es pot parlar de victòria remença sense victòria pagesa: però no havia estat una guerra pagesa, no va afectar tot el Principat, sinó una guerra per la remença i els mals usos».³⁶ Sens dubte, té raó F. Garcia-Oliver quan diu que el rei va jugar fort a Guadalupe per tal d'acabar amb l'anacronisme històric de les servituds.³⁷ O, com diu E. Belenguer, «el problema remença [...] s'acabava no en benefici absolutament de tots [...] però sí d'una gran majoria».³⁸ Per a M. Freixa, «es pot considerar que fou equitativa en l'aspecte social»; de fet, assenyalava que ja abans de Guadalupe el rei Ferran s'esforçava a distingir entre la supressió i l'alliberament dels mals usos, amb els quals estava d'acord, i l'exempció total del pagament de censos i tasques, de la qual estava en contra.³⁹

La servitud quedava abolida, però és cert que el capítol VIII de la sentència es-

36. Gaspar FELIU, «Rellegint la *Història dels remences...*», p. 59 i 60.

37. Ferran GARCIA-OLIVER, «Estructura agrària i crisi rural...», p. 60.

38. Ernest BELENGUER, *Ferran el Catòlic...*, p. 158-159.

39. Miquel FREIXA, *Francesc de Verntallat...*, p. 343 i 317, respectivament.

tablia que els senyors podrien confiscar els masos que haguessin estat abandonats pels seus tinentes durant més de tres mesos. L'acceptació d'aquest capítol, i també la del VII, per part dels síndics remences, sense protestar, va estranyar fins i tot Vicens Vives. Penso que cal relacionar-ho amb la lesió dels interessos senyorials que suposava la marxa dels titulars de drets o dels seus descendents. D'aquesta manera, els senyors podien disposar lliurement de les terres sense treballar, com havien estat reclamant durant molt temps. Amb tot, caldria comprovar quantes vegades es va anar recordant i exigint el seu compliment per part dels senyors, o si aquesta vegada i definitivament, els senyors van aconseguir retenir els pagesos a la terra.⁴⁰ En qualsevol cas, Guadalupe tampoc va resoldre totes les coses i per això durant el segle XVI l'ofensiva feudal via la legislació de les Corts va continuar. D'altra banda, i al meu entendre, la tossuda persistència dels remences a no redimir els mals usos de cop ha de tenir molt a veure amb tot això.

Al llarg del segle XVI, els senyors van seguir demanant més i noves lleis per tal de refermar i reforçar el sistema que la sentència havia ratificat. Així les coses, potser no hauríem d'afirmar amb tanta rotunditat que a Guadalupe guanyen els senyors... Si de veritat haguessin guanyat no els haurien calgut noves lleis per tal d'imposar les seves exigències per assegurar tant el seu domini sobre la terra com la renda que n'obtenien. Algunes d'aquests exigències feia més de dos-cents anys que les havien d'anar repetint. La sentència, per exemple, no resolva de manera ni clara ni definitiva un dels problemes principals contra els quals tant s'havien anat queixant els senyors: el frau dels pagesos en el pagament dels lluïsmes i la connivència entre aquests i els notaris. Les primeres lleis que pretenien evitar aquest frau són del segle XIII i al llarg del XVI van ser necessàries noves lleis per tal d'assegurar el cobrament dels lluïsmes i el control de les transmissions de la terra.⁴¹

En paraules de V. Gual, «tot el desplegament d'un corpus legal adreçat a controlar la pagesia ha de fer suposar l'existència d'una resistència camperola contra la recomposició feudal assegurada per la sentència de Guadalupe».⁴² Jo hi afegiria que ha de fer suposar que a Guadalupe es van deixar moltes coses sense resoldre o amb prou ambigüitat com per requerir resistència i noves normatives.⁴³

40. Jaume VICENS VIVES, *El Gran Sindicato Remensa (1488-1508)*, Madrid, CSIC, 1954, p. 16; ROSA LLUCH BRAMON, *Els remences: La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona, AHR, Universitat de Girona, 2005.

41. ROSA CONGOST, *Tierras, leyes, historia: Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*, Barcelona, Crítica, 2007; ROSA CONGOST, Pere GIFRE, Gabriel JOVER i ROSA LLUCH, «Que mostrin els títols... Una relectura de les reivindicacions remences i de la Sentència Arbitral de Guadalupe», a ROSA CONGOST, *Dels capbreus al registre de la propietat: Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona, Universitat de Girona, 2008, p. 113-144.

42. Valentí GUAL, «Les conseqüències ...», p. 129.

43. A banda que el sindicat remença va haver de recordar a alguns senyors que es resistien a complir la sentència, que el rei havia abolit els mals usos i que «tots els vassalls del rei estaven obligats a complir la llei»: Miquel FREIXA, *Francesc de Verntallat...*, p. 364.

Si el «complex emfitèutic-feudal», en expressió de P. Gifre, hagués quedat perfectament ratificat, no haurien calgut tantes noves peticions senyoriales. Aquestes demandes palesen la impotència per a imposar-se dels senyors, a banda que la sentència tampoc no els acabava de satisfer. Ara bé, hi ha alguna sentència que de veritat resolgui tots i cadascun de les qüestions i serrells que l'han generat?

I em plantejo, a tall d'hipòtesi: tantes reclamacions i tanta necessitat de legislar sobre les exigències senyoriales no és una mostra de la capacitat de resistència dels pagesos i de la força que havien adquirit? Vull dir, no podria ser que després de Guadalupe, els pagesos seguien sense tenir por dels senyors i havien vist amb més claredat les esclertes del sistema i se sentissin reforçats, fins i tot pel rei, que no havia acabat d'afavorir als senyors, i per això s'hi oposaven amb força? No deu ser que el rei Ferran a Guadalupe fa un regal enverinat als senyors? D'una banda, ratifica el règim que aquests volien, però, de l'altra, deixa tants punts foscos i oberts que hauran de seguir reclamant i negociant amb la monarquia per cada llei que els afavoreixi.

Indubtablement, si comparem el contingut de la Sentència Arbitral de Guadalupe amb la Sentència de Celada dictada pel mateix Ferran II l'any 1497, aquest suposat afavoriment del monarca envers els senyors no es veu tan clar. Anys després de mirar de resoldre el conflicte remença, el rei va fer el mateix amb l'aixecament violent dels vassalls de la senyoria d'Ariza. Tanmateix, en aquest cas, es va posicionar obertament a favor de Guillén de Palafox i, a més d'absoldre'l, «adjudicó y tasó los derechos dominicales en detalle, los servicios ordinarios y extraordinarios que debían los vasallos a sus señores». De tal manera que la Sentència de Celada va ratificar i confirmar el poder senyorial i el règim feudal per davant de les reclamacions pageses i el conflicte es va anar allargant fins al segle XIX. Amb un posicionament, una duresa i una claredat en favor dels senyors que no apareixen a Guadalupe.⁴⁴

En qualsevol cas, potser tampoc no cal buscar vencedors ni vençuts, tots hi van guanyar i tots hi van perdre. Tots van acceptar la sentència perquè probablement ja no tenien més remei. Els senyors van veure confirmats i ampliat els seus drets, tot i que van caldre diferents recordatoris, i els pagesos l'abolició de la servitud. El conflicte va ser molt llarg i amb diferents etapes i diverses visions i implicacions per part de tothom. Probablement va acabar per esgotament de

44. Vegeu, per exemple, Guillermo REDONDO VEINTEMILLAS y Esteban SARASA SÁNCHEZ, «El señorío de Ariza de la familia Palafox y la Sentencia de Celada (Alteraciones campesinas y triunfo señorial en el tránsito de la Edad Media a la Moderna)», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 58 (1988), p. 31-50 (la citació és de la p. 42); Gregorio COLÁS LATORRE, «Fernando II y el mundo señorial aragonés», a Esteban SARASA SÁNCHEZ, *Fernando II de Aragón, el Rey Católico*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1996, p. 262 i seg.

les parts; després de cent anys de conflicte, ningú tenia ni diners ni ganes ni energies per a continuar amb les violències. Sembla que els únics que es van mantenir en una posició similar van ser els reis, però perquè això és el que els interessava.

Personalment tinc per costum creure el que la gent diu. Els remences van dir moltes vegades i de moltes maneres que demanaven l'abolició de la servitud. Van justificar la seva demanda de llibertat basant-se en la Bíblia, en el fet que ho exigien les lleis de la natura i en els orígens del país. Repetidament van centrar bona part de les seves reclamacions en la supressió dels abusos derivats de la servitud. Així ho van explicitar, per exemple, en el pròleg del sindicat de 1448, en què s'afirma que la servitud i els mals usos són «orrende» i que violaven el dret natural i el precepte diví.⁴⁵ Semblantment, en el projecte de concòrdia de l'any 1462 van demanar als senyors feudals que deixessin d'aplicar els mals usos, ja que «a ells [és de] molt poca utilitat e es gran suiugatio als dits pagesos e a ells molt odios».⁴⁶ Si ells ho van dir tan clarament, cal que no els creguem?

En aquest projecte, els remences reconeixien que «son contents de pagar planament sens frau ne engan» delmes, primícies, censos, tasques, braçatges, sempre que es pugui demostrar que els han de pagar amb «algún acte [...] o titol autentic».⁴⁷ Per això no puc negar que Fernández Trabal té raó quan afirma que «la rebel·lió [...] des del començament desbordà el marc estricte de la lluita contra les servituds per tal de reclamar l'abrogació general de càrregues senyoriales».⁴⁸

Al segle xv, la servitud potser impedia poc però empipava molt; com diu F. Garcia-Oliver ser pagès de remença era «un estigma».⁴⁹ Ara bé, allò que els remences van demanar repetidament i obertament amb afirmacions com «el temps de la servitud és ja passat», ho van aconseguir, bé que a canvi d'un pagament econòmic, però no sols hi estaven disposats, sinó que van saber treure partit de la situació. Molts d'ells van preferir no compensar els senyors perquè així veien reconeguts els seus drets de propietat sobre la terra.

En qualsevol cas, no podem oblidar que la majoria de franqueses que es van

45. M. Mercè HOMS BRUGAROLAS, *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona, Ajuntament de Girona, 2005; ROSA LLUCH BRAMON, «Las demandas de los remensas catalanes (1380-1462)», a *Formas de protesta, movilización y lucha política en la Baja Edad Media: Lenguajes, discursos, repertorios e imaginarios sociales*, Valladolid, en premsa.

46. Concòrdia que, a parer de Vicens Vives, «es uno de los textos más importantes para la comprensión y la resolución del pleito agrario catalán del siglo xv»: JAUME VICENS VIVES, *Historia de los remensas...*, p. 91.

47. L'any 1464, en plena guerra, Joan II va escriure a Verntallat i li demanava que els remences paguessin als senyors tot el que els havien de pagar, excepte els mals usos: MIQUEL FREIXA, *Francesc de Verntallat...*, p. 196-197.

48. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «El conflicte remença...».

49. Ferran GARCIA-OLIVER, «Terra e libertà...», p. 231.

concedir a la Catalunya Vella i que, entre d'altres coses, alliberaven de la servitud i d'alguns mals usos, es van concedir després i a través de negociacions pactades i, molt sovint, a canvi de diners.⁵⁰ Els remences havien de saber perfectament que no aconseguirien res si no negociaven i pagaven. I el mateix devien saber Ferran i els senyors. Només calia que tots s'asseguessin a la mateixa taula i es reconeguessin mútuament, i això és el que van fer a Guadalupe. De fet, part dels senyors i part dels remences ja ho havien intentat el 1462 amb interessos indissimulats i al marge de la monarquia. En aquest sentit, cal tenir present que el líder del primer alçament, Francesc de Verntallat, va afirmar que signar aquella concòrdia era comparable a la traïció de Judes a Jesucrist.⁵¹

D'altra banda, coincideixo amb X. Marcó quan afirma que «sembla necessari realitzar estudis de cas a escala local que permetin copsar millor quines eren les aspiracions dels pagesos i quins conflictes concrets tenien amb el seus senyors». Les conclusions de la seva recerca són clares i innegables, al segle xv a la vall d'Aro hi ha conflictes pels masos i terres rònecs, els propietaris del seu domini útil s'impliquen en les peticions de l'abolició de la servitud i al mateix temps molts d'ells, de diferents condicions econòmiques, es resisteixen i es neguen a pagar censos. Per tant, totes les explicacions anteriors i excoents analitzades en un territori concret i amb setze senyories territorials diferents (la majoria eclesiàstiques) es manifesten com a coetànies i complementàries. Al segle xv, «les relacions tibants [...] entre els senyors i els remences de la Vall d'Aro no obediïen només a una sola problemàtica. Més aviat, semblen una suma de totes elles». Les diverses disputes entre ells «s'alimentaven mútuament». ⁵² En el conflicte entre senyors i pagesos tot hi té el seu paper: qüestions sobre les terres sense tinent, peticions de llibertat, negativa a pagar censos, peticions de representativitat política, etcètera.

5. CONCLUSIONS

En els darrers anys, s'han aportat noves hipòtesis engrescadores i diferents, però que, al meu entendre i per ara, no s'han acabat de demostrar prou. A banda que crec que no substitueixen, sinó que amplien les visions que teníem fins ara. Amb tot, no hi ha dubte que s'han fet moltes recerques i s'han confirmat i negat algunes de les hipòtesis amb les quals hem anat treballant des dels estudis de

50. Josep M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid i Barcelona, CSIC, 1969-1983; Rosa LLUCH BRAMON, «Les viles medievals: franqueses i mals usos», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 19 (2008), p. 9-28.

51. Miquel FREIXA, *Francesc de Verntallat...*, p. 151; Rosa LLUCH BRAMON, «Las demandas...».

52. Xavier MARCÓ, *La senyoria feudal en un vessant de les Gavarres: Els dominis territorials de la vall d'Aro al segle xv*, XIX Premi Joan Xirgo, març de 2011, p. 265 i 270.

Sanpere i Miquel, Vicens, Vilar, Serra i Sales, entre d'altres. Bàsicament, entre tots hem augmentat la lent amb què analitzem l'afer remença i hem pogut percebre molts matisos que amplien la visió una mica massa maniquea que en teníem. Al meu entendre, un dels errors que en general cometem és o bé voler lloar o denigrar la figura de Ferran, o bé confirmar o refutar totalment les teories anteriors. Hem anat afegint pinzellades a la foto fixa que teníem i aportant noves propostes que hauríem de sumar a les anteriors, perquè encara no n'hi ha cap que les substitueixi o les faci innecessàries del tot. A vegades sembla, més aviat, que tothom tingui ganes de dir-hi la seva i revolucionar la interpretació d'aquella guerra dels cent anys. En qualsevol cas, algunes de les hipòtesis no sols no em semblen contradictòries, sinó complementàries i necessàries. Sens dubte, ens calen molts més estudis i moltes més perspectives, així com una gran amplitud de mires que inclogui i incorpori alhora les velles i noves hipòtesis i potser fer-ho des de l'equidistància. I això encara és més cert si ens referim al conflicte violent obert, a la seva resolució i al paper del rei Ferran. Com diu E. Belenguer, encara hi ha per exhumar «una enorme riquesa documental» sobre aquest monarca.⁵³

La versió de la sentència amb la qual treballem tots plegats és la que va publicar Vicens fa més de cinquanta anys. Sens dubte, caldria contrastar les diverses versions que van circular i publicar-la, convenientment anotada i contextualitzada. És un dels documents cabdals de la història de Catalunya i seguim sense tenir-ne una versió consensuada ni actualitzada.

Al meu entendre, per als remences, a mitjan segle xv, desempallegar-se de la servitud era absolutament necessari i imprescindible per tal de veure reconeguts els drets polítics, jurisdiccionals i de propietat sobre la terra, així com assolides i reconegudes les millores econòmiques que havien obtingut en la conjuntura de crisi. Ara com ara considero que el conflicte remença és el resultat d'un xoc d'interessos jurídics, econòmics, polítics i socials.

En aquest sentit, m'inclino a pensar que el que fa el rei Ferran és anar tancant serrells, anar solucionant problemes i, de retruc i gràcies a això, el que fa és anar imposant-se, anar utilitzant totes les atribucions polítiques que, gràcies a la guerra i a la postguerra, està aconseguint. Ferran imposa unes noves, però al mateix temps velles regles del joc. Concedeix la llibertat als remences, però alhora perpetua el règim senyorial. I això ho aconsegueix fent posar d'acord els protagonistes de l'enfrontament, tant senyors com pagesos. Al meu entendre, a la curta, ni els senyors van obtenir tot el que pretenien ni ho van fer els remences. Ara bé, a la llarga, les coses van ser diferents: els pagesos van veure reconeguts i respectats els seus drets de propietat sobre la terra i tots van obtenir representació política i van ser vistos com a part indiscutible i imprescindible del regne.

53. ERNEST BELENGUER, *Ferran el Catòlic...*, p. 22.

I a la pregunta amb la qual he començat —va ser el rei Ferran un rei proremença o antiremença?—, només puc respondre-hi, ara com ara i a manca d'un nou estudi exhaustiu sobre la qüestió, que no va ser un rei antiremença, però tampoc antisenyorial. Per a mi, ell és el gran vencedor del conflicte remença. Aconsegueix ser considerat un àrbitre vàlid i necessari, i això perquè és el rei, perquè té l'autoritat de l'Estat.